לְמִקְטָלֵיהּ בְּדָבָר הַנִּזְרָק – שלמ"ד שרוח רעה שורה עליו, לא יקרב אצלו להורגו בידים, אלא יזרוק בו דבר מרחוק (רש"י), ולכן אמר גליית לדוד (שמואל א יז, מג) 'הכלב אני כי אתה בא אלי במקלות', ובתרגום יונתן 'כלבא שטי', שכיון שראה גליית שבא עליו במקלות ואבנים, אמר לו וכי כלב שוטה אני שהורגים אותי בדבר הנזרק (טעמא דקרא שם).

דְּנָכֵית לֵיהּ מָיֵית – הנשך מכלב שוטה, ימות (רש"י). ■ להלכה, מי שנשכו כלב שוטה, מחללים עליו את השבת משום פיקוח נפש (שו"ע או"ח שכח, ו).

דִּילְמָא חָזֵי בָּבוּאָה דְּשֵׁידָא וְלִיסְתַּכַּן – שאם יסתכל במים יראה בהם את בבואת השד שקפץ עליו מהכלב ויסתכן (רש"י), והדבר ידוע בדרכי הרפואות, שנשוכי בעלי הארס יסתכנו כשיראו את הנושכים או את דמותם, וכשהם מסתכלים במים, הם רואים את בבואת מי שהזיקם, ונזכרים בו, ונפשם תדבק במחשבה ההיא עד שימותו (רמב"ן במדבר כא, ט).

אֲזַל גַּבֵּהּ דְּהַהִיא מַטְרוֹנִיתָא – שהיתה נכרית (רש"י), שאילו היתה יהודיה, יש מקום לדון איך גילה רבי יוחנן את סודה כמבואר להלן, ולא חשש לאונאת דברים (הערות הגרי"ש אלישיב).

אֲמַר לָהּ בְּשַׁבָּת מַאי – מה אעשה, שהרי לא אוכל לבוא אליך, מפני התלמידים שבאים לשמוע את הדרשה בשבת (רש"י ע"ז כח, א).

נָפַק דָּרְשָׁהּ בְּפִירְקָא. ומסופר בירושלמי (שבת יד, ד), שכאשר שמעה זאת המטרוניתא, חנקה את עצמה מרוב צער. ויש אומרים שהתגיירה כשראתה שרבי יוחנן אינו להוט אחר הממון כמותה, שאילצה את החולים לשלם ממון רב להצלת חייהם ברפואה ששמרה בסוד, אלא גילה את סוד הרפואה בחינם (קרבן העדה שם).

דְּמָגַלֵּי לָהּ מַעֲקָרָא – שגילה לה מיד לאחר שבועתו, שלשון שבועתו אינה אוסרת לגלות לעם ישראל (רש"י), שבאופן זה אין גם ענין של חילול ה' בעובר על שבועתו, אך באופן שאין לו היתר מצד משמעות לשון השבועה, אסור לאדם לעבור על שבועתו באופן שהדבר יכול לבוא לידי חילול השם, אף שמצד הלכות שבועות מותר לו לעבור על שבועתו כשהיה אנוס וחשב בליבו על תנאי מסויים [כגון שנשבע לאנס 'יאסרו עלי כל פירות העולם אם איני פטור מהמכס לפי החוק', וחושב בליבו שאינו אוסר על עצמו אלא באותו היום] (תוספת יום הכיפורים, ע"פ ש"ך יו"ד רלב, לז). מאידך, יש סוברים שמהגמ' כאן מוכח, שאין לחוש לחילול השם בכל אופן שמודיע שאינו חייב לקיים את השבועה, ואף שאין הדבר מוכח מתוך לשון השבועה (ראה רמ"א שם, יד, וביאור הגר"א שם, לז. וראה יד דוד, שיתכן לפרש כן גם בדעת רש"י כאן, שהעיקר הוא שצריך להסביר למה מותר לו לעבור על השבועה, ושכן משמע מדברי הריטב"א ע"ז כח, א).

■ להלכה, גוי שאנס ישראל לנדור או להישבע, באופן שאין שבועתו חלה, אך אם יעבור על שבועתו הדבר עלול להתוודע לאנס ולבוא לידי חילול השם, אסור לו לעבור על שבועתו, אלא אם כן מודיעו הטעם שמותר לו לעבור על השבועה, והכל לפי הצורך והענין (רמ"א יו"ד רלב, ו). ויש סוברים, שההיתר הוא דוקא באופן שמסביר לו שלשון השבועה אינה אוסרתו (ש"ך שם, לז).

וְרַבִּי יוֹחָנָן הֵיכִי עָבֵיד הָכִי וְכוּ', אין לגרוס כן, שהרי כבר מבואר במשנה שצפדינא היינו החושש בגרונו, והיא מחלה שיש בה סכנת נפשות [לדעת רבי מתיא, ובהמשך דנה הגמ' לדעת חכמים], וגירסה זו השתרבבה ממסכת ע"ז ששאלו שם, כיצד היה מותר לו להתרפא מהמטרוניתא, והרי אסור להתרפא אצל רופא גוי, מחשש שהגוי יסכן את חייו תוך כדי הרפואה (רש"י ומהרש"א), ומטעם זה לא גורסים את המשפט הקודם בגמ' 'רבי יוחנן כי חש בצפדינא' וכו' [כפי שמוכח מרש"י (ד"ה כמאן)] (רש"ש; וראה שיח יצחק).

ויש שפירש את הגירסא שלפנינו, שהגמ' מספרת שרבי יוחנן כאשר 'חש בצפדינא' התרפא בשבת, אפילו שלא היה זה אלא מיחוש בעלמא, וסברה הגמ' שאין בכך עדיין סכנת נפשות, ואין זה בכלל 'החושש בגרונו' שהתיר רבי מתיא, וע"ז מתרצת הגמ', שגם באופן זה עלול להסתכן 'הואיל ומתחיל בפה וגומר בבני מעיים' (שיח יצחק).

כְּמַאן כְּרַבִּי מַתְיָא בֶּן חָרְשׁ. שאמנם לא נחלקו במפורש על סם של המטרוניתא, אך מבינה הגמ' שמחלוקת רבי מתיא וחכמים היא בכל סוג של סם (הערות הגרי"ש אלישיב).

הַחוֹשֵׁשׁ בְּפִיו מְטִילִין לוֹ סַם בְּשַׁבָּת, אפילו באופן שהדבר כרוך בחילול שבת מדאורייתא, כגון שצריכים לתלוש את העשבים, או לבשלם (תפארת ישראל על המשנה יכין לה), ולכן הותר הדבר רק משום שיש סכנת נפשות בכך, שאילו היה הנדון רק משום האיסור ליטול תרופה שגזרו חז"ל משום 'שחיקת סממנים', הרי הדבר מותר גם באופן שאין בו סכנת נפשות כשהוא חולה בכל גופו, או שנפל למשכב [כדעת הרמב"ן והראשונים המובאים בביאה"ל (שכח, לז)]. עוד יש לפרש, שהנדון הוא משום איסור נטילת תרופה בשבת, שמדובר באופן שאין היתר נטילת תרופה בשבת, כגון שלא היה חולה בכל גופו ולא נפל למשכב [או כדעת הסוברים שאפילו לחולה בכל גופו או שנפל למשכב אסור ליטול תרופה] (הערות הגרי"ש אלישיב).

■ להלכה, אין למחות ביד המקילים ליקח תרופה כשחולה בכל גופו או נפל למשכב, כסתימת השו"ע וכפשטות הסוגיות [ובפרט שעיקר איסור נטילת תרופות אינו אלא מדרבנן] (ביאה"ל שם).

לְמַעוֹטֵי מַקִּיזִין דָּם לְסָרוֹנְכִי, שמצינו [בברייתא דלהלן] שהתיר רבי מתיא בן חרש את הדבר, ודנה הגמ' האם נחלקו על כך חכמים (תוס' רא"ש).